

Dávid Ferenc hittani felfogása a „Rövid Magyarázat“ alapján.

Az emberiség haladásának útját romok jelzik. Új kultúrák fundamentumának anyaga sokszor keveredik régi kultúrák romtörmelékével. E romokban gyakran felfedezhetők elavult és megtagadott tekintélyek összezúzott roncsai is, mert az embernek újat kereső szelleme nem egyszer fordul régi tekintélyek ellen és rombol, hogy építhessen. Új építés mindig csak régi épületek lebontásával történhetik. A kultúra örök jelszava: Rombolj, építs!

A XVI. század vallásos reformációja is rombolással kezdődött: *Destruxit tecta Lutherus, muros Calvinus.* A romokon igyekezett minden reformátor felépíteni a saját elgondolása szerint egyedül helyes és igaz hitrendszert. Közben megdöntötték az egyház régi tekintélyeit, de helyökbe újat állítottak: Bibliát és önmagukat. Előbbit akarva és tudatosan, utóbbit nem tudatosan, de néha szándékosan. Ebből az öntudatlan öntekintélyűségből vezethető le lélektanilag az a durva, kíméletlen hang, mi egyes reformátori íratoknak a jellemzője. Ebben a tekintetben Dávid Ferenc kivétel. Szerinte nem egymásnak csúfolásával, szidalmazásával kell keresni a meggyőzetést, hanem szentlélekkel, Istennek ígéjével.

Isten ígéjének magába foglalója, a *Biblia* volt az a reflektor, melynek fénye mellett a XVI-ik század reformátorai dolgoztak. A Biblia tanításainak világosságánál látták meg az álteknélyeknek ama bálványait, melyeket évszázadok sokaságán át emelt a keresztény egyház a legfőbb tekintély: a Krisztus Jézus őrizetére. Sírboldtá változott volt az egyház, melyben Jézusnak holt teteme rejlett, a sírbolt nyílását ezek a bálványok zárták el s előttök hajtottak térdet-fejet azok, kiknek lelke a Krisztus Jézus után vágyódott. E bálványok lerombolása volt a reformáció legfőbb célja, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen a krisztusi szellem s feltámadjon az eszme, a lelkeket magasba emelő, megváltó igazi kereszténység eszméje. Ezt, az igaz kereszténység eszméjét ke-

resték a XVI-ik század elszánt lelkű reformátorai mindannyian és — keressük még ma is, mert a Krisztus még ma sem támadott fel a kereszténység nagy tömegei s talán sok vezetője számára sem, ezért hiábavaló egyesek prédikálása és nagy hite (I. Kor. 15. 14.).

Hogy az igaz kereszténység *mi nem*, azt látta Luther, látta Kálvin, világosan látta Serveto, Socinus, Dávid Ferenc, de hogy mi az igaz kereszténység, arról a reformátorok nagy részének homályos fogalma volt. Ennek oka az, hogy a lelkükbe tapadott, beléjük nevelt hifelfogástól nem egyformán tudták megszabadítani magukat, már pedig a lélek papirosára csak akkor írhatunk újat, ha a régi írást legalább annyira letöröltük onnan, hogy az új írásra elég hely maradjon. Dávid Ferencnek legnagyobb mértékben sikerült ez a letörlés. Az egyház régi tekintélyeit nemcsak önmagán kívül rombolta, hanem saját lelkében is. Felismerte a haladás útjának végtelenségét, belátta, hogy reformátor elődei, kiktől oly sokat tanult, az igaz kereszténység eszméjének közvetlen közelségébe nem jutottak el és az általok összetört bálványok romjaiból sokat felhasználtak a saját hitrendszerük felépítésénél. Felismerte a mások tévedéseit s e tévedések elkerülésére, a tőlök való megszabadulásra törekedett élete végéig. A lerombolt tekintélybálványok törmelékéből igyekezett lehetőleg semmit sem keverni bele az új épület építő anyagába.

→ Dávid Ferenc a keresztény vallás legfőbb és egyetlen tekintélyének az *istenigéjét* ismerte el. Nem a Bibliát, hanem az istenigéjét, mit a Biblia foglal magába. Ezzel kikerülte a reformációnak azt a veszedelmét, — amely a dr. Boros György szavait idézve — „a római pápa helyett papiros pápát teremtett, annak absolut jogot adott és belevitte a kereszténységet a betűimádásába, amiből következnek a protestantizmus egyéb szélsőségei: az eredendő bűn, az örök kárhozat, a szabbatarianizmus és a nevetségességig hajtott puritánizmus“. (Dávid Ferenc theológiája, 128 l.) A Bibliát némelyik reformátornál sokkal szabadelvűbben kezeli s annak imádatszerű külső tiszteletét egyeseken bűnös dolognak tartja, de meghajlik belső tekintélye előtt s hangsúlyozza, hogy abból elvenni nem szabad egy betűt sem, de hozzátenni sem. Az inspiráció-tannak ő is híve, „a szentírás a szentlélektől íratott,“ hangoztatja a Rövid Magyarázatban (Aiii) és „az anyaszentegháznak úgy hagyatott, hogy csak annak higgyjen,“ mert „Istennek minden akarata az Ó- és

Újtestamentumban jelentetett meg“ (C ív). *Isten akaratának ez a kifejeződése a Bibliában az Isten ígéje.* Ez adja meg a szentírásnak méltóságát; ez az, amit benne keresnünk és megtalálnunk kell. Isten ígéjének igazsága az, melynél egyebet keresni nem szabad s mely előtt semmivé kell lenni minden emberi szerzésnek, conciliomoknak és az atyák írásának, hogy csak az Isten ígéjének adassék minden méltóság (Rövid Magyarázat Fij ív). Ezért nem szabad hinni minden szeles tudománynak. Az ídvesség útjának keresésére elég a próféták, evangélisták és az apostolok írása, miből nem lehet elvenni, de hozzá tenni sem, mert ha valaki hozzá tesz valamit az evangélium mennyei ételéhez, méreggá válik az (C ív). Aki tehát egyebet hirdet, mint ami a szentírásban van, átkozott legyen, hirdeti Dávid (Aiiij).

A *szentírás igaz értelmének* megtalálására kell, hogy törekedjék a keresztény ember. Ez igaz értelem keresésében a *szentlélek* vezet és segíti az embert, hogy meg tudja különböztetni az igazat a hamistól. Nem okosság, nem emberi bölcselkedés vezet tehát az igazi megértéshez, hanem a szentlélek, melyből Isten minden keresztény embernek ad annyit, amennyire szüksége van (Piiij). Nem magyarázni kell a szentírást, hanem *megérteni*. Az egyházi atyák, konciliumok mind tévedtek, mikor az írást akarták magyarázni (u. o.).

Hátha olyan homályos, meg nem érthető helyet találunk a Bibliában, mely magyarázatot kíván s szinte kihívja okoskodásunkat? Erre azt feleli Dávid Ferenc, hogy „az írásnak egyik részéről mely homályosb, végezett dolog, hogy más írás által, mely nyilvánban vagy avagy világosb, magyaráztassék“ (u. o.) s hivatkozik Augustinusra, ki maga is a Biblia különböző részeinek összehasonlítását ajánlja és nem a különböző magyarázókhöz fordulást. Azonban „nem kicsiny gondviselés kívántatik ahoz, hogy egyik írást a másikkal egybehozhassuk“, miért is „szorgalmatosnak kell lenni az írás olvasásában (Q ív) s „le kell tenni a saját tulajdon vélekedéseket“.

- A Rövid Magyarázat olvasása közben érezhető néha, hogy a „saját tulajdon vélekedése“ szeretne mást mondatni Dávid Ferencsel, valami szabadelvűbbet, a józan felfogással megegyezőbbet annál, mint amit mond, de az Isten ígéje előtt való föltétlen meghajlás, az Isten ígéjének mindenek fölött álló tekintélye elnyomja benne szabadelvű lelkének egyéni megnyilatkozását. Sajátmagára nézve is

érvényesnek ismeri el azt az állítását, melyszerint „Isten ígéje tökéletes és örökké megmarad, az emberek dolga bizonytalan és mindenkor sántikál” (Pii), tehát „mindenek vetekedés nélkül a szentírásnak próbájára vitessenek” (u. o.). Ami a próbát kiállja, csak az vihetho a nagy nyilvánosság elé, ami nem állja ki, az maradjon meg egyéni véleménynek. A saját egyéni felfogásának a Biblia szószentírti értelmével való viaskodásából érthető meg az az ellentét, mi egyes hittani kérdések fejtegetése közben Dávid Ferencnél néha előfordul. Isten ígéje az az ész fölött álló tekintély, mely előtt föltétlenül meg kell hajolni, mert annak „teljes folyásából” van a vallás. E „teljes folyást” nem zavarhatja, nem akadályozhatja meg az ész a maga külön okoskodásával.

✓ A Rövid Magyarázat felfogása szerint a *Biblia* ó- és újtestamentumi része szorosán összetartozik és együtt alkot egy teljes egészet. Isten akarata van megírva a szentírásban, melynek két részét az különbözteti meg egymástól, hogy az Ótestamentum az ígéret, az új pedig az ígéret beteljesedése. Mindaz, amit Isten a próféták által ígért, az Újtestamentumban vált valóra Krisztus által, mert Krisztus a törvény vége. Ezért a Biblia két része egymás nélkül csonka és külön-külön nem érthető meg eléggé. Főképpen az Ótestamentum az, mely külön szakítva a maga egészében érthetetlen az új nélkül. Az Újtestamentum az Ó-nak világossága és magyarázata (Qij, Qii). E különbség fel nem ismerése vezetett sok félreértésre és félremagyarázásra, ami azután az igaz kereszténység meghamisítását vonta maga után.

A félreértések között legnagyobb volt Istennek három személyben való felfogása. Ami Dávid Ferencet a szentháromság tana ellen való föllépésre leginkább ösztökélte, az a tény volt, hogy a Bibliában sehol erről tanítás nincs. „Semmi sincsen az egész Szentírásban világosb és nyilvánbban való tudomány, mint az egy Istenről való tudomány” (Aij). Jézus világra jövele előtt sehol sincs szó a háromságról. Krisztus és az apostolok idejében is ismeretlen ez, noha — jegyzi meg Dávid Ferenc — János evangélista és Pál életében már „láttatnak vala néminemű szikrák villanni, mert immár sok Antikrisztusok löttének vala” (Cij). Tudja, hogy a háromságnak mindig voltak ellenzői, kezdve az áriánusoktól (kikkel semmiképen sem akarja, hogy azonos felfogásúnak tartsák) egészen az ő koráig, mely európszerte mutat föl antitrinitáriusokat és e tudat fokozza bátorságát, mikor síkra

száll azok ellen, kik meghamisították a Krisztus tudományát. Az Antikrisztus, akin Dávid Ferenc általában a pápai egyházat és annak személyesítőjét, a pápát érti, „az egy igaz Istentől és az Úr Jézus Krisztustól elfordította az emberek elméjét, mert az Atyából és Fiúból személyeket, avagy valami álorcákat csinált, azokban állatokat (értsd: lényeket) helyeztetett. És effélék mind csak szemfényvesztések, kikről a Szentírás sehol nem emlékezik“ (Aijj). Az egész szentháromság-tan a Jézus tanításának meghamisítása által jött létre s tulajdonképpen nem is háromság, hanem a Dávid Ferenc felfogása szerint *négység*, mert ha Isten lényegében egy és személyében három, akkor az egy isteni lényeg és három isteni személy együtt négyes istenséget alkotnak azon az egyszerű alapon, hogy $1+3=4$, ami egészen következetes okoskodás (Lijj). Ami ferde felfogás a dogmatikákban van, az mind a háromságtan folyománya, írja Dávid Ferenc (u. o.).

A prófétáknak, apostoloknak Istene, a Krisztusnak atyja csak egy, egyedül és önmagától való Dávid Ferenc meghatározásában, de a Rövid Magyarázatban sehol sem olvassuk azt az újabb unitárius meghatározást, hogy *lényegében és személyében egy*. E műben Dávid Ferenc szándékosan tartózkodik attól, hogy Istent személynek nevezze, mert hiszen az egyház, ill. az Antikrisztus hibájául épen azt rója fel, hogy az Istenbe lényeket (az ő kifejezése szerint állatot) és személyeket helyezett, szentírásellenesen személyt csinált az Atyából, személyt a Fiúból és szentlélekből s ezzel meghamisította a Krisztus tudományát. Ő csak egy Atyaistenről, egy magától való Istenről beszél, de sohasem arról az Istenről, kiben lényeg és személy különböztethető meg. Istenről való felfogását röviden e „sommá“-ba foglalja össze: „Egy az Isten és mindnyájunknak atyja, kitől mindenek vadnak és ki mindenek felett és mindnyájunkban vagyon, mennynek és földnek ura, világosságának és lelkeknek atyja“ (L iv).

Isten a teremtő, a gondviselő; a Szentírás is az egyistent nevezi teremtőnek. Mindennek oka önmagán kívül fekszik, Istennek oka önmagában van, ő az önmagától való (C), egyedül láthatatlan, bölcs, igaz, egyedül a mi megigazulásunknak kútfeje (Jijj), az örök élet s minden testi és lelki jó tőle származik (K i ij). Definiensei: egy, egyedülvaló, magasságbeli, csak egyedül jó, örökkévaló nagy, áldott, halhatatlan, láthatatlan úr, mindenneknek atyja, Krisztusnak feje, a Jézus Krisztusnak atyja (L iv).

Dávid Ferenc hittani felfogása a „Rövid Magyarázatai“ alapján.

E definienseket Dávid Ferenc a Bibliából veszi, mert a Bibliában található meg mindaz, amit az Istenről tudni kell s ki a Szentírásból kívül keresi a hit dolgaira vonatkozó bizonyítékokat, az ő felfogása szerint tévelygéseknek lesz az áldozata.

Az Újtestamentum tanítása szerint Isten atya, de csak a Jézus Krisztus születésével lett atyává. Az Ótestamentumban az *atyák* (pátriárkák) *Istene*, az Újtestamentumban a *Atyaisten*. „Isten először az atyák Istenének akarta magát nevezni, végezetre elküldvén az ő fiát, ki Gal. 4 szerint asszonyi állatból lőn (azaz: született), Atyának nevével hívattatik mindenütt az Újtestamentumban“ (Lij).

Minden *méltóság*, azaz magasztalás a próféták, a Krisztus és az apostolok tanítása szerint az Atyát illeti. Őt tanítja az irás teremtőnek, őt magasztalják az egész Ótestamentumban, „az hit és kenyergés csak az egy Istenre, mennynek, földnek teremtőjére igazítatik és semmi egyéb módja a könyörgésnek az ótestamentumban nem találtatik. Krisztus is pedig ezenre tanít, mondván: Mikoron könyörögtek, ezt mondjátok: Mi Atyánk“ (L iij). Ebből következik, hogy Szűz Mária és a szentek tisztelete, imádása bűn, istenkáromlás, az egy Atyaisten nevének meghomályosítása. Egyedül csak az Atyaisten imádandó. Istennek igaz tisztelete, dicsérete azonban a lélekben és igazságban való imádásban van. Nem kell semmiféle ceremonia, semmi külső eszköz, semmi megkülönböztetett hely az Isten tisztelésére, csak tiszta érzület, igazságos szív, „Orgona, csengettyű, leborulás, térdelés, hajladozás, oltár, kápolna templom: különbféle emberi játékok, bálványozás, hamis isteni káromlás“ (B iij).

A lélekben és igazságban imádandó egy Isten szólt a próféták által s mondott jövendőt az ő fiáról, a Jézus Krisztusról, kit megígért Ádámnak, Ábrahámnak s i. t. és végezetül elküldött az idők teljességében az emberiség megváltására.

↪ Dávid Ferenc hittani felfogása a Krisztus Jézusról a Rövid Magyarázatban még homályos, nincs kitisztulva, sem a trinitárius, sem a tiszta unitárius gondolkodással nem egyezik. Átmenet a trinitárius nézetről az unitáriusra. Hiszi, hogy Jézus az Istentől megígért Messiás, közbenjáró Isten és emberek között, kíról a próféták mind eljövendőről, az evangélisták mint eljöttről írtak (A iij). Az Atyaistennek egyszülött fia, ki szentlélek'ől fogantatott és Szűz

Máriától született. Őt az Atya bocsátotta e világra, hogy el ne kárhozzék a világ, hanem idvezüljön (Mij). Benne jelentette ki magát az Isten (K), épen ezért teljes volt szentlélekkel (Mij.) Az Atya-istennel azonban nem egyenlényegű, mindamellett, hogy Pál apostol szerint általa vannak mindenek, s „tévelyegnek mindazok, akik nem hiszik Krisztus teremtőt a teremtőtől lenni és az egy Úrnak“. A Krisztus teremtése azonban „új ég és új föld teremtése, azaz az emberiség lelki világának újjá alkotása (A ív). Egyedül általa lehet megnyerni az idvességet, ő adja az örökéletet (Mij).

→A Szentírásból Jézusra vonatkozólag a következő definienseket halmozza össze: az Atyától küldetett, egyetlenegy született tulajdon fia az Atyának, szentlélektől született, asszonyból lett, kihozott Dávidnak magvából, öröktől fogva rendeltetett, ígértetett, Isten választotta, Istentől adattatott, megszenteltetett, megbizonyított, megerősített, szentlélekkel és erővel megkenettetett, feltámasztatott, megdicsőítetett, felmagasztaltatott Istennek jobbjával; Isten adott neki életet, tisztességet, hatalmat mennyen és földön s mindenek felett álló nevet; Isten tette ítélővé elevenek és holtak felett, apostollá, örökkévaló pappá, mindenenen örököse, szegletkövé: ő a mi bölcseségünk és igazságunk, vigasságunk; *embernek fia, ember, férfi és test*, Istennek báránya, Juda nemzetségéből való oroszlán, Dávid nemzetsége, Mária méhének gyümölcse (Mij, Mij, N). E „nevezeteket“ azért hozza föl Dávid Ferenc, hogy bizonyítsa velők azt, hogy Jézus nem isten, hanem csak Atyaisten fia, mert ha Jézus az Atyával egylényegű Isten volna, akkor a Szentírásban található, definiensei alkalmazhatók volnának az Atyaistenre is. De Isten láthatatlan, míg Jézus látható és eleven volt, az egy Isten soha nem fogantatott, nem született, senkitől nem rendeltetett, nem választott, nem küldetett, nem közbenjáró, nincs istene, sem aki neki feje volna (N).] Ennélfogva az Antikrisztus (pápai egyház) által behozott külsőségekben megnyilvánuló túlzott Krisztus-tisztelet, mint nevének említésekor térdhajtás, tiszteletére kápolnák, templomok építése téves dolog s a Szentírás tanításával ellenkező, mert Jézus ezt soha sem parancsolta és nem is kívánta (Bij, C).

Jézusra nem lehet alkalmazni az Isten legfőbb karakterisztikumait, Jézus nem láthatatlan, nem halhatatlan, nem mindenek felett való Isten, nem önmagától való Isten, olvassuk a Rövid Magyarázatban (K ív). És mégis e meghatározással ellentétben ilyen

kitételre akadunk ugyanazon a helyen: A Jézus Krisztus Isten Istentől, világosság világosságtól, igaz Isten igaz Istentől, halhatatlan halhatatlantól. A világ vége után Jézus Istennek alávetettik, de nem ez vagy amaz természete szerint, hanem mindenestől fogva. És mégis: az Atyaistennel egyenlő, mert az Atyaisten az ő istenségét teljes egészében megosztotta vele s neki adott át minden hatalmat mennyen és földön: Istennek egyetlenegy született fia, dicsérendő Isten örökké, tisztelendő, imádandó (Kij).

Honnan származik ez az ellentétes felfogás a Rövid Magyarázatban? Miért mondja Dávid Ferenc egy helyen, hogy Jézus ember, ember fia, férfi és test, nem láthatatlan, nem halhatatlan, kinek túlzott, imádásszerű tisztelete tévelygés, mert ő ilyet nem kívánt, más helyen pedig épen ellenkezőleg azt állítja, hogy igaz Isten, egyenlő az Atyaistennel és imádandó? Honnan van az unitárius és trinitárius felfogásnak ez a keveredése?

Legkényelmesebb megoldás az lenne, ha minden további töprengés nélkül egyszerűen elfogadnók ezt a felfogást, mely szerint a Rövid Magyarázat több szerzőnek a műve, amelyhez Dávid Ferencnek tulajdonképpen semmi köze sincs (ez volt a hite néha dr. Borbély Istvánnak is) és azt állítanók, hogy a trinitárius nézetet tükröző részek nem Dávid Ferencről származnak. Ezt azonban nem teheljük, mert a mű belső szerkezete, stílusa egy ember munkájának bélyegét hordja magán. Ugyanaz a gondolkodás, ugyanaz a szellem nyilvánul a műben elejétől végig. Még ha föltételeznők is, hogy a könyvet többen írták, akkor is azt kellene állítanunk, hogy az a Dávid Ferenc *akkori* felfogását foglalja magában, mert ha nem így volna, egészen bizonyos, hogy Dávid Ferenc nem adta volna oda a nevét, hogy annak égisze alatt jelenjék meg a mű. Tehát más megoldáshoz kell folyamodnunk.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk a Szentírás nagy tekintélyét, mely előtt Dávid Ferenc is föltétlenül meghajolt. Tovább menve tekintetbe kell vennünk, hogy más volt akkor a bibliakritika, mint ma és hogy Dávid Ferenc nem volt a mai értelemben vett exegeta, aki mindamellett hogy a Szentírás igaz értelmének megtalálása végett ajánlja a homályosabb helynek világosabbal való egybevetését, de minden más magyarázási módot ellenez. Ő a Biblia szövegét úgy vette, amint az adva van s pillanatig sem töprengött azon, hogy itt, vagy amott esetleg nincsen-e szövegromlás, későbbi betoldás, stb. Rá nézve a Biblia szövege az isten-

igéjének kifejezője, melyhez aki valamit hozzáteszen, vagy belőle elveszen, átkozott. Amint már láttuk, mikor arról van szó, hogy mit kell hinnünk a vallásos hit tárgyairól, az egyéni vélekedést ő teljesen háttérbe szorítja. Nála a főargumentum mindig az: mi van megírva a Szentírásban? A Szentírás igaz értelmére pedig szerinte a szentlélek és az istenigéje vezet, a szentlélek és nem a hidegen fontolgató, minden körülményt számításba vevő, magyarázó, hipotéziseket felállító, elméleteket alkotó józan értelem, ész. Az okoskodó, magyarázató ember fejére egy kis változtatással ráolvassa az I. Kor. 3. 19-t. ilyenformán: „Az okos ember nem érti az Isten dolgait: nem is értheti, mert bolondságnak tetszik őnékie, de a lelki mindenekeket megítéli” (Piij). Róm. 9. 5-t úgy értelmezi Dávid Ferenc, ahogy kortársai s ahogy ma is értelmezi a tiszta trinitárius felfogás, pedig másképpen is lehet olvasni azt a szöveget, mint ahogy általában olvassák és értelmezik s ahogy a Károli-féle magyar Bibliában is hibásan fordítva van.¹ E hibás értelmezés és fordítás szerint *Jézus Krisztus mindörökké dicsőítendő isten*. Ehez hasonló szövegrészek még találhatóak az Újtestamentumban s azoknak minden kritika nélkül való elfogadása képezi alapját a trinitárius krisztusistenségi dogmának.

Most már úgy hiszem, hogy a Dávid Ferenc Jézusról való kétféle felfogásának megértéséhez közel jutottunk. Annak a megállapításából, hogy a háromságtan tévelygés s egyedül csak az Atyaisten igaz isten, logikusan következik, hogy Jézus Krisztus

---

¹ Ez az érdekes szövegrész a következő: ὄν οἱ πατέρες καὶ ἐξ ᾧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σὰρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Helyes fordítása: „akikéi az atyák, akik közül való a Krisztus is test szerint. Isten, aki mindenek fölött van, áldott az időkön át”. Ezzel szemben az ὢν előtt álló ὁ-t azonosnak véve a ὄς vonatkozó névmással általánosságban így fordítják e helyet: „Akikéi az atyák és akik közül való test szerint a Krisztus, aki mindenek felett örökké áldandó Isten”. Ezt azonban csak akkor jelentené a görög szöveg, ha a vers második fele ez volna: ὄς ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. De a görög szövegben a mondat elején levő ὁ a névelője és az ὢν ἐπὶ πάντων értelmező jelzője a Θεός szónak, az εὐλογητός adjectivum verbale pedig a befejezettséget (áldott) s nem a szükségszerűséget fejezi ki (áldandó), amit az adj. verb. εὐλογητός alakja jelent. A ὁ névelőnek a ὄς vonatkozó névmással való összecserélése, illetve azonosnak vevése is nagyfokú grammatikai tévedés. Tehát mindenképpen tévesnek és tendenciózusnak kell minősítenünk e versnek szokott fordítását.

nem isten, a szentlélek sem isten. Ha Jézus nem isten, akkor ember, férfi, nem láthatatlan, nem halhatatlan. A logikusan következtető ész, a józan gondolkodás bibliai bizonyítékokra támaszkodva mondatja ki ezt Dávid Ferencsel, de ugyanakkor szemben találja magát minden kritika nélkül szövszerintiségében elfogadott olyan bibliai szövegrészekkel, amelyek más megállapítást tartalmaznak. Minthogy azonban kimondott alapelve az, hogy a minden tekintélynél nagyobb tekintély: istenigéje előtt meg kell hátrálnia az egyéni vélekedésnek, kénytelen ugyanakkor valamilyen formában a Krisztus istenségét is elfogadni. Ő maga is érzi ezt a kényszerű következtelenséget, ami kitetszik onnan, hogy ahol Jézus Krisztust isteni tulajdonságokkal ruházza fel, ott e szöveget használja: *mondjuk, hisszük* (v. ö.: *Credo quia absurdum*), ahol pedig megvonja tőle az Istenre vonatkozó karakterisztikumokat s róla tisztán mint emberről beszél, ott ezt a szót használja: *valljuk*, ami lélektanilag erősebben fejezi ki az egyéni változatlan és változhatatlan, szilárd meggyőződést. Emellett megjegyzi, amint már láttuk, hogy János evangélista és Pál apostol idejében „láttatnak vala néminemű szikrák villanni“, melyek a háromságtanhoz vezettek, tehát észrevette, érezte, hogy a János szerinti evangélium s Pál apostol egyik-másik tanítása hozzájárulhatott a háromságtan kifejlődéséhez, a Jézus Krisztus istensége hitének kialakulásához. A Szentírás szövegének bírálatára azonban nem érezte magát feljogosítottnak, mert amit az mond, az *Szentírás*, föltétlen igazság, mely előtt az emberi észnek föltétlenül meg kell hajolnia. S ő meghajlik, mert különben ellenfeleivel, kik a Szentíráson kívül más tekintélyeket is elismernek, nem állhatna szembe annak hangoztatásával, hogy csak az fogadható el a hit tárgyául és igazodásául, ami a Szentírásban van, mert ez az egyetlen tekintély. Ami nem található a Szentírásban, azt kereken visszaütésítja, de ami ott meg van írva, azt föltétlenül elfogadja. Ebből és így érthető meg a trinitárius és unitárius felfogás keveredése a Rövid Magyarázat hittani felfogásában.

Tisztultabb és egységesebb felfogást találunk a *szentlélekről* szóló részekben. A szentlelket Dávid Ferenc nem meri istennek nevezni, „mert seholt az írás azt nem míveli. Segítségül hínia avagy imádnia annál inkább nem, mert semmi hitelre való példa erről nincsen és az Krisztustól előnkbe adattatott kenyergésnek, imádkozásnak és segítségre hívásnak módjának nekünk elégnek kelj lenni“ (Kij). A főérv tehát itt is az: mi van a Szentírásban meg-

írva? Krisztus sem mondja sehol Istennek a szentlelket, az Antikrisztus is csak conciliomokból, az atyákból (egyházi atyák íratából) és hamis vallásokból bizonyíthat (Qij), „kiknek írásnak hogy higgyünk, kötelesek nem vagyunk“. Tévelygés a háromság hívők — főleg a római egyház — tanítása a szentlélekről, kit „néha állatnak, néha pedig személyes Istennek, néha csak az Atyától, néha pedig az Atyától és Fiútól származónak predikállottanak“ (Cii). A szentlélek nem önmagától való Isten, nem harmadik személy a háromságban, hanem az *Atyának* és *Fiúnak lelke* (Niii). Dávid Ferenc ismételt hangoztatván azt, hogy a szentlélek az atyának és fiúnak lelke, azt kellene hinnünk, hogy nem tud megszabadulni a római egyház ama tanításának reminiscenciájától, mely szerint a szentlélek mind az atyától, mind a fiútól (a patre filioque) származik. Azonban tekintve azt, hogy mindig a Szentírásra hivatkozik, hinnünk kell, hogy bibliai helyek szó szerinti értelmezéséből leszűrődött megállapítása az, noha némelykor azt a benyomást ébreszti fel az írása, hogy inkább az Atyaisten, mint a fiú lelkének hiszi a szentlelket.

Ezt igazolja a Rövid Magyarázat e pár mondata: „Valljuk a Szentlélek felől, hogy Istennek lelke, mert Istentől vagyon. És az Atyától származik avagy jő. Az Istentől jő, bocsáttatik és kiontatik, az híveknek adatik, az Istennek engedőknek és őtet kérőknek. És azért nevezi őtet az írás Istennek ajándékának“ (Q iv). Ez az „Istennek lelke“ az Isten hatalma, tanító, jóra igazgató. Isten választottainak vigasztalója, mely örömet támaszt a lélekben s bátorrá és az igazság vallásában erőssé teszen. Isten lelke, a szentlélek ébreszti fel az ember lelkében a bűntudatot s vezet a bűnbánat által Istenhez, ébreszti fel Isten iránt a bizalmat, hogy higgyük, hogy az ő őrizete alatt bátorságban van a mi ídvességünk (Q iv). „Belső erő“ a szentlélek, melyet az Úr indít fel az ő híveinek szívökben (H iv), az az erő, mely által Isten cselekszik bennünk és az igazság zsengeit mutatja, hogy testünket megölvén, lélekben járjunk előtte új életben és hitünket szeretetnek cselekedeteivel megmutassuk (Qii). Tehát idvességet, az örökéletet a szentlélek ereje által nyeri meg az ember, még pedig a Jézus Krisztus közvetítésével, aki a szentléleknek örököse, „mert az Isten őtet (t. i. a szentlelket) nem mérték szerint adta a Krisztusnak, de úgy, mint őtöle örököseinek“ (Q). Más mindenki mérték szerint nyerhet szentlelket az Istentől aszerint, hogy ez erőből mikor mennyire van szüksége (Piii). —

A szentlélek által leszünk Isten fia és Krisztus juhai s tudjuk a jót a rossztól, az igazat a hamistól megkülömböztetni (Pij). „Ez Istennek lelke teszi az *embereket Isten fiaivá* s viszen a Krisztus társaságára. És innét hivattatik Istennek választott fiainak lelkének, mert minekünk tanúbizonyságot teszen Istennek jóakaratiáról, mellyel minket az Atyaisten az ő fiában befogadott, hogy minekünk Atyánk lenne“ (Q).

Tehát az *ember* a Rövid Magyarázat szerint *Isten gyermeke*. De nem oly értelemben, mint volt Jézus, hanem csak választott, örökbefogadott gyermeke. „Krisztus ő maga nem választott fia az Istennek, hanem tulajdon és egyetlen szülötte“ (Q iv). Az ember a szentlélek által, Isten kegyelméből gyermeke az Atyának. Saját erejéből nem tud jót cselekedni: „A mi saját dolgaink nem egyebek, hanem a mi elménknek setétsége és szívönknek tekietlen-sége“ (Q ij). „Ha valami jó dolgok vadnak mibennünk, azok az Istennek kedvének cselekedési a mi urunknak Jézus Krisztusnak általa“ (u. o.).

Elménknek sötétsége és tökéletlen voltunk miatt teljesen rá vagyunk utalva az Isten gondviselésére, vezető karjára. Üdvösségünkről is kegyelmesen ő gondoskodik irántunk való szeretetéből kifolyólag (Q iij). Lelkének erejével, világosságával vezeti lelkünket lassan-lassan a „gyenge dolgokról vastagságra“, „kicsinyekről nagyokra“ s „nem szűnik meg addig ő szentfelsége, míglen teljességgel kiviszen minket mindenféle zűrzavarból“ (E iij). Ezért kell iránta föltétlen bizalommal viselkednie az embernek, mert „az övéit meg szokta szabadítani az Isten“ (H iij).

Istenéi azok, kiket a szentlélek által magáévá választ. Mindenki elérheti ezt, aki bűneiért bocsánatot nyer. A *bűnbocsánat* Dávid Ferenc szerint egyedül Istentől adatik a Krisztus által (A iij, F ij) s nem lehet azt külső eszközök, mint pl. búcsújárás, mise, stb. segítségével nyerni meg, hanem csak benső lelki készüllettel, aminő a bűnbánat, Istenhez térés, Krisztusban való hit s e hitnek „szereket cselekedeteiben“ való megmutatása. *Üdvösséget* is csak így lehet nyerni. Csak Isten ígéjében kell megnyugodnunk és semmit azon kívül nem kell hinnünk, sem cselekednünk, mert „az idvességre semmi emberi szerzés nem szükséges“ (P iij). Az egyház meghamisította az igaz kereszténységet, midőn „kilső szentségben való cselekedeteknek tulajdonította az idvességet“ (B ij). A Krisztus neve érdemének megrontása és az Anlikrisztus műve a halottak

lelkiüdvéért való misézés, a megholt ember bűnének bocsánataért való könyörgés is (B iij).

Az *egyház* meghatározásával nem találkozunk a Rövid Magyarázatban, noha elég gyakran van róla szó. Azonban kiérezhető a rá vonatkozó mondásokból, hogy Dávid Ferenc azon az összes keresztények élő szervezetét értette. A láthatatlan egyház tanát elveti. Szerinte „nem volt soha tisztább anyaszentegyház az apostolokénál”. „Az anyaszentegyháznak az Isten beszédének kövéből kell felépíttetni, hol csak lélekben és igazságban való dicséret legyen”. „Úgy dicsekedhetünk igazán, hogy Krisztus tanítványi és igaz keresztények vagyunk, hogy a prófétáknak és apostoloknak fundamentomán építünk” (F iij). Ha vannak is „visszavonások és különböző értelmek” az egyházban, ha sokakban kételkedés is támad, sokakban pedig meglankad a hit, ha „Isten beszéde oly foganatlan is, hogy egynehány ezer közül sem találnál egyet, ki voltaszerint kereszténynek mondattathatnék, noha annak nevét viselik mindnyájan” (I ij): meg nem szűnik lenni az igaz anyaszentegyház, melynek egyedüli feje a Jézus Krisztus, mert az az Istennek egyháza és Isten azt „az ő igéjével egybegyűjteni és idvezíteni akarja” (P iv).

A keresztény egyházban megvan a fokozatos közeledés a Krisztus országának megvalósulása felé. Isten keze intézi e haladást, melynek a reformátorok csak eszközei. Épen ezért nem szabad veszekedéssel, csúfolódással, versengéssel keresni a tévelygésekről való meggyőzetést, hanem szentlélekkel, Istennek igéjével, „miérthogy az hit Istennek ajándéka, ő adja az mennyit kinek akar adni és mikoron” (P).

Szilárdan megvan győződve Dávid Ferenc arról, hogy az ő reformátori munkája az egyháznak tisztább alakban való fölépülését fogja eredményezni. E meggyőződést táplálja a Szentírás minden próféciájának, a Krisztus szájába adott minden jóslásnak korára vonatkoztatásával is. Hiszi, hogy mindaz, ami az Igéretföldre megnyeréséről, a Jézus Krisztus tudománya teljes diadaláról valaha mondatott, mind meg fog valósulni az ő idejében. Hiszi, hogy Isten csudákkal fogja őt igazolni, mert „lehetetlen dolog, hogy Isten az ő fiának igéreti szerint az ő mennyei tudományának bizonyására mennyei jegyeket is nem adna, amint szinte az apostolok idejében volt” (G iij).

A maga igazáról, Isten által az igaz tudomány keresésére és

hirdetésére hívatottságáról való ez a hit és meggyőződés sarkalta, ösztönözte, hogy: *tovább* s irányította tekintetét jelenének gyötrelmes sívárságából a messze jövőndő virányos mező felé a dévai vár testet sorvasztó, lelket ölő börtönében is. A továbbhaladás vágya, az igaz kereszténység megismerésére, Isten ígéjének teljes megértésére való lankadatlan törekvés, a lassú, de fokozatos tökéletesedés erős hite viszi előre, hogy írataiból mind több és több olyan felfogás maradjon el rendre, ami trinitárius reminiscenciákat tartalmazott s így mind jobban közeledjék a teljes unitarizmushoz, hová akkor érkezett el, mikor határozottan kimondotta, hogy Jézus csak ember volt, kit imádni avagy segítségül hívni nem kell, nem szabad, ami azután életének nagy tragédiáját idézte elő.

Mindez azonban túl esik e dolgozat keretén, melynek egyetlen célja, hogy bemutassa Dávid Ferenc hittani felfogását abban az alakban, amint a Rövid Magyarázatban áll előttünk. Más irányba térés helyett lássuk tehát rövid összefoglalásban az eddig elmondottakat.

A Rövid Magyarázat szerint:

1. Egy az Isten, ki a mindenség teremtője, a Jézus Krisztusnak atyja, az emberiség gondviselője, ki a tökéletesedés útján fokozatosan viszi előbbre az emberiséget. Istenben lényeknek és személynek megkülömböztetése téves dolog.

2. Jézus Krisztus az Atya Istennek egyszerűlt fia. Ember, de fölötte áll minden embernek, mert Isten neki adott minden hatalmat mennyen és földön. Ennek következtében Istentől való Isten is és a szentlélek örököse, Ő a keresztény egyháznak egyedüli feje, idvezülni csak általa lehet.

3. A szentlélek Istennek ereje, az Atya Istennek és a Krisztusnak lelke, mely azokban munkál, kiket Isten fiaiként választ. Az ember a szentlélek segítségével cselekszi a jót és közeledik Istenhez.

4. Az ember Istennek gyermeke, de nem születésénél fogva, mert Istennek csak egyetlenegy született fia van: a Jézus Krisztus. Az ember Isten gyermekévé a szentlélek által való elválasztással lesz, tehát Istennek *választott*, fogadott gyermeke. Isten gyermeke csak az az ember, kinek a szentlélek mérték szerint ajándéku adatik. Az ember homályos értelmű, tökéletlen lény, kit a szentlélek világosít föl és vezet Istenhez.

5. A keresztény egyház a keresztények élő szervezete és hívatása a Krisztus országának megalapítása a földön. A kereszt-

tény egyházban szeretetnek és egyetértésnek kell uralkodnia, az egyháznak Isten beszéde követőiből kell felépülnie.

6. A bűnbocsánat lelki megbánás, Istenhez térés által az Atya Istentől nyerhető meg.

7. A hit Isten ajándéka. Mindaz, amit az igaz hitről tudnunk kell az idvesség megnyerhetése végett, benne van a Szentírásban, amely Isten akaratának kijelentése, Isten ígéje.

8. A hitet a szeretet cselekedeteiben kell megmutatni.

9. Egyedül az Atya Isten imádandó, még pedig külsőségek gyakorlása nélkül lélekben és igazságban. Amennyiben Jézus Krisztus az Atyaistennek egyszülött fia és így Isten Istentől, szintén imádandó.

Mindezek után megállapítjuk, hogy Dávid Ferenc hittani felfogása a *Rövid Magyarázatban* anti trinitárius, de még nem tisztán és határozottan unitárius a mai értelemben. A Jézus Krisztusról, szentlélekről, emberről való gondolataiban csillannak meg néha trinitárius reminiscentiák, de vannak gondolatai, melyek a mai unitárius felfogásban is helytállóak. Azt azonban mindenesetre kimondhatjuk, hogy a gondolkodás szabadelvűségében, a megállást nem ismerő előretörésben messze felülhaladta korát. A szó legnemesebb értelmében progresszivistá volt, noha a hit dolgaiban semmi más, különösen emberi tekintélyt el nem ismert az általa egyetlen igazi tekintélynek nyilvánított istenigéjén kívül. Az istenigéjét elhomályosító minden más tekintély ellen ádáz harcot hirdetett és folytatott. E harcban rombolt, hogy építhessen. Rombolta az egyház tekintély bálványait, melyek a keresztény lélek és a Krisztus Jézus közé álltak. Rombolta, hogy minden lélek az örök ideál: a Krisztus Jézus közvetlen közelébe férközhessen. Kereste az igaz kereszténységet, hogy általa megvalósulhasson a földön a Krisztus országa, istenországa.

Hogy hittani felfogásába vegyült bele a régi romokból is, az semmit sem von le nagyságából. Hogy a haladás útján nem jutott el addig a pontig, ahol sejtései valósággá válhattak volna, nem az ő hibája. Megölte a korszellem, melynek fölébe tudott és mert emelkedni. A korukat megelőzők szomorú tragédiája lett osztályrésze: a lelkében élő eszmei, ideális valóságot nem ténylegesíthette, realizálhatta önmagán kívül is, nem tehetette pozitív valósággá mások számára is. Megakadályozta ebben az öregség, Gyulafehérvár, Déva.

Szellemi örököseire vár a feladat, hogy megvalósítsák az ő lelkének messzevilágító eszményeit s teljesen fölépítsék az igaz unitárius kereszténységnek szilárd épületét, melynek alapjál ő rakta le.

Zoltán Sándor. ↘

Dávid Ferenc nyomain. ¹

1940 augusztus 30-án a bécsi döntés folytán kiragyogott a nap a 22 év óta sötét fellegekkel borított erdélyi égen. Igaz, hogy csak fele részén mosolygott tündöklő sugára. A másik felén talán még sötétebbek lettek a viharfelhők. Oh, de mégis mennyi örömet és boldogságot árasztott a régen nem látott áldott nap sugarainak a megjelenése. A gyászoló székely hegyek aranyszínbe öltöztek. Az emberek örömkönyveket sírtak. Az öregek újraszülettek. Az ifjak szárnyakat öllöttek. A betegek otthagyták nyoszolyáikat. Az álmok megvalósultak. A bilincsek lehullottak s a szabadság életadó levegője töltötte be a hegyeket és völgyeket. Ezt zúgták a havasok fenyői, s ezt énekelték az erdők madarai. Ezért valóban érdemes volt túrni, szenvedni és átélni 22 év sok keserűségét.

Oh legyen áldott az igazságot osztogató, gondviselő Isten, akinek atyai keze nemzetünket annyi vész és vihar között megtartotta, hogy most is bebizonyította hozzánk viseltető nagy jóvoltát s árvaságunkban erős várunk és paizsunk volt, s kihozott a szolgaság földjéről s megengedte, hogy hazánk, édes anyánk dajkáló keblére hajthatjuk le elfáradt fejünket. De bizonyára nemcsak a mi szívünk van tele imádságos érzésekkel, hanem ilyen-szerű imádságba olvadnak össze minden igaz magyar érzései és gondolatai, amidőn „Szent István koronája legszebb és legértékesebb ékkövé” visszakapta, s ez által a Csonkaország egy újabb területtel bővült és újabb kincsekkel gazdagabbá lett. Hiszen ebben a gyűlekezetben nem kell azt fejtegetni, hogy mi volt a múltban s mit jelent ma Erdély az anyaországra nézve. Nem külön ország, amelynek külön tervei, külön céljai és eszményei volnának, hanem annyira hozzátartozik az anyaországhoz, mint a testhez a kéz vagy a láb. Tulajdonképpen nem önálló egész, hanem csak földrajzi fogalom. Amikor önálló életet élt, akkor is az anyaországnak és

---

¹ Előadva 1940 november 15-én a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.